

بررسی تطبیقی مرحله تحت نظر در آیین دادرسی کیفری ایران و فرانسه

*دکتر محمد آشوری   **روح الله سپهری

تاریخ دریافت: ۱۳۹۴/۰۲/۰۷   تاریخ پذیرش: ۱۳۹۴/۰۳/۲۵

چکیده

عبارت نگهداری تحت نظر ترجمه‌ای تحت اللفظی از عبارت *la garde à vue* در زبان فرانسه است که در قانون آ.د.ک مصوب ۱۳۷۸ و لایحه آ.د.ک عنوان گردیده و ناظر به مرحله‌ای است که مظنون به ارتکاب جرم در بازداشت نیروهای پلیس به سر می‌برد. این مرحله به دلیل شرایط خاص حاکم بر آن، نسبت به حقوق متهم از اهمیت فوق العاده‌ای برخوردار است. تجربه نشان داده است که حقوق متهم در این مرحله نسبت به سایر مراحل دادرسی کیفری بیشتر در معرض تضییع قرار می‌گیرد. از این لحاظ است که در چند دهه اخیر، توجه مقنن به این مرحله از رسیدگی کیفری افزایش یافته و تشریفات قانونی متعددی در جهت تضمین حقوق متهم وضع گردیده است. از طرفی با توجه به این‌که نگهداری فرد نزد نیروهای پلیس جهت انجام تحقیقات اولیه و سرعت عمل در حفظ دلایل و آثار جرم و جلوگیری از تبعات گسترده جرم ارتكابی بخصوص در مورد جرائم سازمان یافته و امنیتی ضروری است، حقوق متهم در این مرحله در معرض استثنائات فراوانی قرار گرفته است. در این تحقیق وضعیت قانونی کشور ایران و نیز فرانسه (با لحاظ قانون ۱۴ آوریل ۲۰۱۱) در این خصوص و ابداعات لایحه آیین دادرسی کیفری مورد بررسی قرار گرفته است.

واژگان کلیدی: نگهداری تحت نظر، دادرسی کیفری، حقوق شخص مظنون، استثنائات، جرائم

سازمان یافته و امنیتی

---

* استاد دانشگاه تهران

** دانشجوی دوره دکتری حقوق جزا و جرم‌شناسی دانشگاه آزاد اسلامی واحد علوم و تحقیقات تهران

مقدمه

عنوان تحت نظر^۱ ناظر به مرحله‌ای است که شخص مظنون در بازداشت نیروهای پلیس به سر می‌برد. تحت نظر اختیار و نه حقی است که به موجب آن به ضابطان دادگستری اجازه می‌دهد تا تحت برخی شرایط، افراد مظنون به ارتکاب جرم را برای مدتی که امروزه با لحاظ شدت مجازات و یا نوع جرم ارتكابی تعیین می‌شود به منظور حصول نتایج مورد نظر قانون‌گذار در اماکن پلیس نگهداری کنند.^۲ غالباً در جریان تحت نظر است که پلیس می‌تواند به جمع‌آوری دلایل ضروری بپردازد. شخص تحت نظر در وضعیتی ناپایدار، منفک از محیط پیرامون خود، معلق و در موضع ضعف قرار می‌گیرد.^۳

بر اساس فرض براءت و حق آزادی افراد به عنوان یکی از اصول مسلم حقوقی، قراردادن فرد در شرایط تحت نظر اقدامی مغایر اصل بوده و بایستی به صورت محدود اعمال گردد. از این منظر دو مرحله تحت نظر و بازداشت موقت وضعیت مشابهی دارند و در هر دو حق آزادی افراد سلب می‌شود. به همین دلیل نگهداری فرد از سوی پلیس خارج از ضوابط مقرر قانونی، بازداشت غیرقانونی محسوب می‌گردد.^۴ لیکن باید این دو را از هم تمیز داد. استفاده مقنن در ماده ۲۴ آ.د.ک از عبارت بازداشت متهم جهت تکمیل تحقیقات را نباید با بازداشت موقت به عنوان تأمین اشتباه گرفت.^۵ نگهداری فرد در

^۱. Garde à vue

^۲. برای تعریف دیگر رک: اردبیلی، محمد علی، علوم جنایی، ۱۳۸۳، ص ۲۰۷

^۳. بوریکان، سیمون، ۱۳۸۹، ص ۱۲۵

^۴. ماده ۵۸۳ ق.م.ا مقرر داشته «هریک از مقامات یا مأمورین دولتی یا نیروهای مسلح یا غیر آنها بدون حکمی از مقامات صلاحیت دارد در غیر مواردی که در قانون جلب یا توقیف اشخاص را تجویز نموده، شخصی را توقیف یا حبس کند یا عنفاً در محلی مخفی نماید به یک تا سه سال حبس یا جزای نقدی از شش تا هجده میلیون ریال محکوم خواهد شد»

^۵. اداره کل حقوقی و تدوین قوانین قوه قضاییه در یکی از نظریات مشورتی (شماره ۶۷/۵/۸-۷/۱۹۷۶) اینگونه اظهار نظر نموده است: «زندانی و بازداشتی به عنوان تحت نظر بودن در قانون پیش بینی نشده تا بحث از شمول مقررات مربوط به زندانها در مورد آن مطرح شود.....چون در فاصله تکمیل پرونده

۳۱..... بررسی تطبیقی مرحله تحت نظر در آیین دادرسی کیفری ایران و فرانسه

وضعیت تحت نظر جهت انجام تحقیقات اولیه و تسریع در جمع آوری ادله مقدماتی و جلوگیری از شمول مرور زمان بر حواشی جرم ارتكابی امری ضروری است. در حال حاضر مقررات مربوط به تحت نظر در حقوق فرانسه در مقایسه با حقوق ایران بسیار مفصل است و عملاً می توان گفت قانون گذار ایرانی در قانون آیین دادرسی کیفری مصوب ۱۳۷۸ اهتمام چندانی به وضعیت فرد در این مرحله ندارد و تضمین های لازم را در قانون پیش بینی نکرده است و حتی در مواردی اصولاً آن را به عنوان یک تأسیس حقوقی رد کرده است. (نظریه اداره حقوقی در پاورقی صفحه قبل). در مقابل مقنن فرانسوی در این مرحله تشریفات مفصلی وضع نموده و حقوق مشخصی را برای متهم در نظر گرفته است. ضمن این که استثنائاتی را نیز در مورد این حقوق در شرایط خاص وارد نموده است. قانون مصوب ۱۴ آوریل ۲۰۱۱ در ارتباط با موضوع تحت نظر طی ۲۶ ماده تحول گسترده های در قوانین مربوط به تحت نظر در قانون آیین دادرسی کیفری فرانسه ایجاد نموده است. در این قانون سعی شده تا بسیاری از موضوعات مرتبط با حقوق متهم، متناسب با شرایط جدید بازنگری شده و بخصوص استثنائات متعددی متناسب با شدت جرم ارتكابی یا ضرورت های تحقیق نسبت به سابق تعیین گردد که در این تحقیق قانون اخیر مورد توجه قرار گرفته است. تدوین کنندگان لایحه آیین دادرسی کیفری به خلأ های قانونی فعلی در بحث تحت نظر توجه داشته و مقرراتی مشابه حقوق فرانسه و برخی کشورها و نه منطبق با آن، برای شخص تحت نظر پیش بینی نموده اند. همانگونه که اشاره شد موضوع تحت نظر در فرآیند دادرسی کیفری با

واخذ تأمین قضایی مظنون به ارتكاب جرم زندانی نیست و در عین حال به منظور جلوگیری از فرار احتمالی باید در دسترس مأمورین باشد اصطلاح تحت نظر به کار رفته است یعنی تا اعزام به مرجع قضایی زیر دید مأمورین قرار گیرد...»

در نظریه دیگری (شماره ۸۰/۵/۱-۷/۲۷۲۹) آمده است: «مجوزی برای اینکه متهم در اختیار ضابطین دادگستری قراردادده شود و او را در محلی غیر از بازداشتگاه یا زندان قانونی نگهداری نمایند وجود ندارد. زیرا اگر برای متهم قرار تأمین صادر نشده باشد، نگهداری و سلب آزادی او غیر قانونی است... و در مورد متهمین زندانی، چنانچه ضابطین دادگستری احتیاج به تحقیقی از آنان داشته باشند می توانند این تحقیقات را در بازداشتگاه یا زندان انجام دهند...»

بررسی تطبیقی مرحله تحت نظر در آیین دادرسی کیفری ایران و فرانسه.....۳۲

چالش جدی میان دو موضوع مهم، یکی حقوق متهم و دیگری حفظ نظم و امنیت عمومی مواجه است و این موضوع به دلیل شرایط خاص و وضعیت خاص متهم در این مرحله است. اصولاً در این مرحله نظارت مستقیم مقام قضایی محدود بوده و بسیاری از ضمانت اجراهای مربوط به حقوق متهم به خوبی قابل اجرا نیست. ضمن این که مشکلاتی نیز از لحاظ عدم احاطه کامل ضابطان به مسایل دقیق آیین دادرسی کیفری در مرحله تحت نظر وجود دارد. در تحقیق حاضر تحت نظر در سه مبحث کلی، شامل آغاز تحت نظر، مدت تحت نظر و حقوق متهم در شرایط تحت نظر در دو نظام حقوقی ایران و فرانسه مورد بررسی قرار می‌گیرد. متناسب با قوانین موجود مواد مربوط به لایحه آ.د.ک نیز که مراحل تصویب خود را می‌گذرانند مورد اشاره و مقایسه قرار می‌گیرد.

گفتار اول: آغاز تحت نظر

بر اساس مقررات فعلی آیین دادرسی کیفری ایران مقدمه قرار گرفتن فرد در وضعیت تحت نظر دستگیری وی در جرم مشهود است. (ماده ۲۴.د.ک)^۱ هر چند قانون گذار در ماده ۱۲۳ آ.د.ک در مورد جلب متهم در جرم غیر مشهود از عبارت تحت نظر استفاده نموده و در ادامه ماده به ضابطین دادگستری اجازه داده است تا پس از جلب متهم، در صورت بیم تبانی و خوف فرار وی و امحای آثار جرم، تا ۲۴ ساعت متهم را نگهداری نمایند، مع ذلک باید گفت این نگهداری به هیچ وجه با موضوع و ماهیت جلب که همانا آوردن متهم «تحت الحفظ» نزد مقام قضایی است مطابقت ندارد و در واقع نگهداری متهم تا ۲۴ ساعت را بدون ضرورت تجویز نموده است.^۱ در واقع عبارت

^۱ «ضابطین دادگستری.... حداکثر تا ۲۴ ساعت می‌توانند متهم را تحت نظر نگهداری نموده و در اولین فرصت باید مراتب را جهت اتخاذ تصمیم قانونی به اطلاع مقام قضایی برسانند...»

^۲ «متهم از هنگام ابلاغ برگ جلب تا حضور نزد قاضی تحت نظر و محافظت خواهد بود»

^۱ محمد علی، اردبیلی، علوم جنایی (مجموعه مقالات در تجلیل از استاد دکتر محمد آشوری)، «نگهداری تحت نظر»، انتشارات سمت، تهران، ص ۱۳۸۳، ص ۲۰۸

بررسی تطبیقی مرحله تحت نظر در آیین دادرسی کیفری ایران و فرانسه..... ۳۳

تحت نظر در این ماده با ماهیت حقوقی تحت نظر مغایر است. به همین دلیل این نقص در لایحه آ.د.ک بر طرف گردیده و در ماده ۱۸۲ لایحه^۲ عبارت تحت نظر و مدت ۲۴ ساعت مذکور حذف و آن را با عبارت «تحت الحفظ» جایگزین نموده است. در هر حال بر اساس قانون آ.د.ک ایران در هر دو حالت ضابط قضایی موظف است بلافاصله مقام قضایی را مطلع یا در حالت جلب، متهم را تحویل مقام قضایی نماید. از طرفی هرگونه اقدام به دستگیری از سوی ضابط قضایی در غیر شرایط تعریف شده در جرم مشهود ممنوع است و در حالت جرم غیر مشهود نیز مقام قضایی تنها در صورتی می‌تواند دستور جلب صادر نماید که دلایل کافی برای جلب در اختیار داشته باشد (ماده ۱۲۴ آ.د.ک). در لایحه آ.د.ک مشابه این ماده وجود دارد، لیکن عبارت «دلایل کافی» که در قانون فعلی مطلق به کاررفته به عبارت «دلایل کافی برای توجه اتهام» تغییر یافته و با این اقدام امکان جلب فرد محدودتر گشته است. نگهداری فرد در وضعیت تحت نظر امری مغایر با اصل بوده و نیازمند توجیه قوی و مستدل است. در قانون آ.د.ک فرانسه زمان شروع تحت نظر از لحظه سلب آزادی فرد و در موردی که فرد به طور خودبه خود و بدون الزام مأموران نزد افسر پلیس قضایی حاضر می‌شود از زمان جلسه استماع وی می‌باشد.^۳ بر اساس ماده ۲-۶۲ آ.د.ک.ف «اعمال تحت نظر بایستی تنها راه ممکن برای تحقق حداقل یکی از اهداف زیر باشد:

۱. فراهم آمدن شرایط اجرای تحقیقات مرتبط با مباشرت یا شرکت فرد در جرم ارتكابی
۲. تضمین حضور شخص نزد دادستان به گونه‌ای که قاضی بتواند استمرار تحقیقات را ارزیابی نماید

---

^۲ بر اساس ماده ۱۸۲ لایحه «مأمور جلب پس از ابلاغ برگه جلب، متهم را دعوت می‌کند که با او نزد بازپرس حاضر شود. چنانچه متهم امتناع کند، مأمور او را جلب و تحت الحفظ نزد بازپرس حاضر می‌نماید و در صورت نیاز می‌تواند از سایر مأموران کمک بخواهد.»

^۳ Cass.crim, ۱۰juill. ۲۰۰۲, PGCA Paris, JurisData NO ۰۱۵۵۳۵. V.aussi: Cass.crim, ۵ déc. ۲۰۰۱, Ejbbeh: Juris-Data no ۰۱۲۵۹۷ (Guinchard, Buisson, ۲۰۰۸, p ۴۹۵)

بررسی تطبیقی مرحله تحت نظر در آیین دادرسی کیفری ایران و فرانسه.....۳۴

۳. ممانعت از تغییرات در دلایل یا شواهد عینی موجود

۴. ممانعت از اعمال فشار مرتکب بر شهود، قربانیان و همچنین خانواده یا نزدیکان

ایشان

۵. ممانعت از تبانی فرد با سایر مظنونان به عنوان معاونان یا شرکای جرم

۶. تضمین تحقق اقدامات و تدابیر طراحی شده جهت توقف جنایت یا جنحه»

دستوردهنده تحت نظر بایستی اثبات نماید که این تدبیر تنها راه ممکن در رسیدن به یکی از اهداف شش گانه است. براساس ماده مذکور، تحت نظر اقدامی است که براساس تصمیم پلیس قضایی و تحت نظارت دادستان شهرستان علیه فردی که یک یا چند دلیل قابل قبول دال بر مظنون بودن شخص به ارتکاب یا شروع به ارتکاب یک جنایت یا جنحه با مجازات حبس نسبت به وی وجود دارد اعمال می گردد. هنگامی که دلیل قابل قبولی بر ظن به ارتکاب جرم یا شروع به ارتکاب از ناحیه فرد موجود نباشد، نمی توان فرد را در بازداشت نگه داشت مگر برای یک مدت ضروری و صرفاً جهت استماع فرد، که این مدت نیز نمی تواند از ۴ ساعت تجاوز نماید. (ماده ۱۶۲.د.ک.ف). نکته دیگری که در این بحث باید مورد توجه قرار گیرد این است که از لحظهای که فرد در وضعیت تحت نظر قرار می گیرد تکالیفی متوجه ضابط قضایی یا افسر پلیس قضایی می گردد. در ماده ۱۲۴.د.ک ایران تنها اظهار داشته که چنانچه نگهداری ضرورت یابد موضوع اتهام باید با ذکر دلایل بلافاصله کتباً به متهم ابلاغ شود.

در لایحه آ.د.ک در ماده ۴۹ آمده است «به محض آنکه متهم تحت نظر قرار گرفت، حداکثر ظرف یک ساعت، مشخصات سجلی، شغل، آدرس و علت تحت نظر قرار گرفتن وی، به هر طریق ممکن، به دادسرای محل اعلام می شود.» مشابه ماده مذکور در قانون آ.د.ک.ف در ماده ۶۳ مطرح است. در این ماده نیز افسر پلیس قضایی موظف گردیده تا از لحظه شروع تحت نظر، دادستان شهرستان را از محل تحت نظر، دلایل توجیهی اقدام و زمان و ماهیت جرم ارتكابی مظنون مطلع سازد.

گفتار دوم: مدت تحت نظر

با توجه به این که در شرایط تحت نظر، مشابه وضعیت بازداشت موقت آزادی فرد سلب می‌گردد، براساس اصل کلی، یعنی آزادی، لازم است مدت مشخصی تعریف گردد. این مدت در مورد وضعیت تحت نظر با توجه به شرایط خاص حاکم بر آن بسیار محدودتر از بازداشت موقت است. از این نظر در قانون فرانسه شاهد تعیین دو مدت عادی و استثنایی هستیم. در قانون ایران و لایحه آ.د.ک، قانون‌گذار صرفاً یک مدت ثابت که در همه جرایم و وضعیت‌ها یکسان است را تعیین نموده است و در مورد افزایش آن متناسب با جرم ارتكابی و شرایط خاص بحثی مطرح ننموده است.

الف- مدت عادی تحت نظر

در قانون آ.د.ک ایران و فرانسه مدتی به عنوان مدت حداقل برای تحت نظر تعیین گردیده است. این مدت در هر دو نظام حقوقی یکسان و ۲۴ ساعت تعیین گردیده است. مواد ۲۴ و ۱۲۳ آ.د.ک مصوب ۱۳۷۸ به مدت ۲۴ ساعت اشاره نموده است. در ماده ۴۶ لایحه آ.د.ک نیز آمده است: «...در هر حال ضابطان نمی‌توانند بیش از ۲۴ ساعت متهم را در تحت نظر قرار دهند.» در قانون آیین دادرسی کیفری فرانسه در بند دوم ماده ۶۳ مقرر گردیده «مدت نگهداری تحت نظر نمی‌تواند از ۲۴ ساعت تجاوز نماید...» این مدت را در هر دو نظام حقوقی می‌توان به عنوان یک مدت حداقل و عادی تحت نظر محسوب نمود. هرگونه افزایش مدت مذکور نیازمند دستور مقام قضایی و طی تشریفات قانونی خاص است.

ب- افزایش استثنایی مدت تحت نظر

تجربه عملی و اقتضای برخی جرایم ایجاب می‌نماید که در برخی موارد فرد مظنون مدت بیشتری جهت تکمیل تحقیقات اولیه و سرعت عمل در حفظ دلایل و آثار جرم و جلوگیری از تبعات گسترده جرم ارتكابی به خصوص در مورد جرایم امنیتی و سازمان یافته، نزد نیروهای پلیس حضورداشته باشد. در این بخش رویه قانون‌گذار ایران و

بررسی تطبیقی مرحله تحت نظر در آیین دادرسی کیفری ایران و فرانسه.....۳۶

فرانسه به موضوع تحت نظر متفاوت است. قانون‌گذار ایرانی در خصوص ادامه نگهداری تحت نظر ساکت است و سرانجام متهم در خصوص ادامه بازداشت یا آزادی وی را موکول به نظر مقام قضایی دانسته و دیگر در مورد امکان استمرار تحت نظر در محل نگهداری در مراکز پلیس مقرراتی وضع ننموده است. این روند در لایحه آ.د.ک نیز دنبال شده است.

در قانون فرانسه به این مهم توجه شده و امکان تمدید مدت تحت نظر متناسب با پیچیدگی و شدت جرم ارتكابی و ضرورت‌های تحقیق از سوی مقام قضایی پیش بینی شده است.

۱- تمدید اولیه مدت نگهداری تحت نظر

مدت عادی نگهداری تحت نظر یعنی مدت ۲۴ ساعت به صورت یک قاعده عمومی تعیین گردیده است. در قانون آیین دادرسی کیفری فرانسه قانون‌گذار بلافاصله بعد از ذکر قاعده مذکور، مقرر داشته «با این وجود، با مجوز کتبی و موجه دادستان شهرستان، چنانچه جرمی که شخص در مظان ارتكاب یا شروع به ارتكاب آن قرار گرفته یک جنایت یا جنحه‌ای با مجازات حبس به مدت یک سال یا بیشتر از آن باشد و نگهداری فرد تنها روش^۱ ممانعت از تحقق حداقل یکی از اهداف مصرح در بندهای ۱ تا ۶ ماده ۶۲-۲ باشد، تحت نظر می‌تواند برای یک مدت ۲۴ ساعته دیگر تمدید شود. با این جواز تمدید، موافقت نمی‌گردد مگر این که شخص تحت نظر نزد دادستان شهرستان حضور یابد. این حضور می‌تواند از طریق یک ارتباط مخابراتی صوتی - تصویری صورت گیرد. با این حال این جواز تمدید می‌تواند، به طور استثنایی، با یک تصمیم مکتوب و موجه بدون حضور قبلی نزد دادستان صادر گردد.»

تا ۲۴ ساعت اول، افسر پلیس قضایی نیز مجاز به دستور تحت نظر است اما در تمدید مدت این مجوز در اختیار دادستان شهرستان و در مواردی قاضی آزادی‌ها و

---

۱. l'unique moyen

بررسی تطبیقی مرحله تحت نظر در آیین دادرسی کیفری ایران و فرانسه.....۳۷

بازداشت است. تا قبل از اصلاحات قانونی^۱ ۲۰۱۱، تمدید صرفاً منوط به اجازه دادستان شهرستان و معرفی و حضور شخص مظنون نزد وی نیز منوط به تشخیص دادستان شهرستان شده بود. لیکن در اصلاحات جدید قانونی، تمدید با محدودیت‌های بیشتری مواجه گردیده است و حضور نزد دادستان شهرستان به عنوان یک اصل و قاعده مطرح و تمدید با اعمال این محدودیت‌ها بایستی همانگونه که در بازداشت موقت نیز اشاره دارد به عنوان «تنها روش» جهت تحقق حداقل یکی از اهداف ماده ۲-۶۲ باشد.^۲

این تمدید مدت را می‌توان تمدید اولیه مدت نگهداری تحت نظر در قانون فرانسه دانست که ماهیتی استثنایی دارد. و این بدان معناست که در جنبه‌های با حبس کمتر از یک سال و در جرایم خلافی امکان نگهداری فرد در تحت نظر بیشتر از ۲۴ ساعت در هیچ شرایطی وجود ندارد. مشابه این تمدید مدت در قانون آ.د.ک مصوب ۱۳۷۸ و لایحه آ.د.ک مشاهده نمی‌شود و در هر دو متن قانونی، قانون‌گذار صرفاً بازپرس را مکلف نموده تا بلافاصله تحقیق از متهم را شروع و تکلیف متهم را مشخص نماید.

۲- تمدید استثنایی مدت در جرایم باندى وسازمان یافته

تمدید مدت تحت نظر به ۲۴ ساعت به شرح مذکور در فوق محدود نمی‌شود. در ادامه در قانون آیین دادرسی کیفری فرانسه در مبحث سوم از بخش بیست و پنجم با

---

۱. LOI n°۲۰۱۱-۳۹۲ du ۱۴ avril ۲۰۱۱ - art. ۳

۲. این اهداف عبارتند از:

- ۱- فراهم آمدن شرایط اجرای تحقیقات مرتبط با مباشرت یا شرکت فرد در جرم ارتكابی
- ۲- تضمین حضور شخص نزد دادستان به گونه‌ای که قاضی بتواند استمرار تحقیقات را ارزیابی نماید.
- ۳- ممانعت از تغییرات در دلایل یا شواهد عینی موجود.
- ۴- ممانعت از اعمال فشار مرتکب بر شهود، قربانیان و همچنین خانواده یا نزدیکان ایشان.
- ۵- ممانعت از تبانی فرد با سایر مظنونان به عنوان معاونان یا شرکای جرم.
- ۶- تضمین تحقق اقدامات و تدابیر طراحی شده جهت توقف جنایت یا جنحه»

بررسی تطبیقی مرحله تحت نظر در آیین دادرسی کیفری ایران و فرانسه.....۳۸

عنوان «آیین دادرسی قابل اجرا برای جنایت و بزهکاری بانندی و سازمان یافته» مقرر گردیده: «... در صورتی که ضرورت‌های تحقیق یا رسیدگی در مورد یکی از جرایم مندرج در ماده ۷۳-۷۰۶ قانون آ.د.ک ایجاب نماید،^۱ تحت نظر یک شخص می‌تواند به طور استثنایی^۲ موضوع دو تمدید اضافی ۲۴ ساعته قرار گیرد. این تمدیدها به به درخواست دادستان شهرستان و با یک تصمیم کتبی و موجه، توسط قاضی آزادی‌ها و بازداشت یا قاضی تحقیق اجازه داده می‌شود... شخص تحت نظر باید نزد قاضی که دستور تمدید مدت را داده است حاضر و معرفی گردد.»^۳

ضمناً بر اساس ماده، این امکان وجود دارد که چنانچه مدت قابل پیش‌بینی برای اتمام تحقیقات توجیه نماید به جای دو تمدید ۲۴ ساعته مشمول یک تمدید ۴۸ ساعته گردد. لذا در این حالت مجموع ساعات تحت نظر تا ۹۶ ساعت افزایش می‌یابد. قانون‌گذار با تصریح به عبارت «به طور استثنایی» در ماده ۸۸-۷۰۶ در مقام بیان دو قاعده عمومی است: اول این که اصل بر عدم تمدید مدت تحت نظر و ضرورت رعایت مقررات ماده ۶۳ (شرایط استفاده از تحت نظر) است و دوم این که جهت تضمین حقوق متهم قبل از هرگونه دستور به تمدید، بایستی فرد نزد قاضی مربوطه حضور یابد.

۳- تمدید استثنایی و فوق‌العاده مدت در جرایم تروریستی

اقدامات و پیش‌بینی استثنائات مذکور در افزایش مدت تحت نظر در جرایم خاص و تا مدت ۹۶ ساعت ظاهراً از نظر قانون‌گذار فرانسوی کافی نبوده است. تمدیدهای اشاره شده سابق کلیه جرایم مصرح در ماده ۷۳-۷۰۶ شامل انواع جرایم علیه اموال، اشخاص

---

^۱ ماده ۷۳-۷۰۶ در بخش مربوط به دادرسی قابل اجرا برای جنایت و بزهکاری سازمان یافته در ۱۸ بند به معرفی جنایات و جنحه‌هایی که بصورت سازمان یافته ارتکاب یابند پرداخته است جنایاتی همچون قتل، شکنجه و اعمال وحشیانه، قاچاق مواد مخدر، آدم ربایی، قاچاق انسان، قوادی، سرقت، تخریب جنایات و جنحه‌های ایجادکننده اعمال تروریستی، پولشویی ...

^۲ . à titre exceptionnel

^۳ ماده ۸۸-۷۰۶ آ.د.ک.ف (تدین، ۱۳۹۱، ص ۴۵۸)

۳۹..... بررسی تطبیقی مرحله تحت نظر در آیین دادرسی کیفری ایران و فرانسه.....

وزامینت عمومی به شرط دارا بودن شاخص سازمان یافتگی^۱ درز برمی‌گیرد. با اصلاحات قانونی صورت گرفته مدت‌های سابق به طور استثنایی تا مدت یکصد و چهل و چهار ساعت در صورت خطر قریب الوقوع یک اقدام تروریستی قابل افزایش است. ماده ۱-۸۸-۷۰۶ (مصوب ۱۴ آوریل ۲۰۱۱) مقرر داشته «چنانچه در جریان عناصر اولیه تحقیق یا تحت نظر، نشان از خطر جدی و قریب الوقوع یک عمل تروریستی در فرانسه یا خارج از فرانسه باشد یا ضرورت‌های همکاری بین المللی اجباراً اقتضاء نماید، قاضی آزادی‌ها و بازداشت، می‌تواند به طور استثنایی، دستور تمدید فوق العاده ۲۴ ساعت مدت تحت نظر را که برای یک بار دیگر قابلیت تجدید دارد، صادر نماید....»

همان‌گونه که از متن ماده مشخص است احراز وجود خطر قریب الوقوع جدی تروریستی جهت تمدید مدت تحت نظر ضروری است. از نکات دیگر قابل تأمل در این بخش این که در مورد تمدید اولیه مازاد بر ۲۴ ساعت، صدور جواز آن در اختیار دادستان شهرستان می‌باشد. در مورد تمدید استثنایی در جرایم بانندی و سازمان یافته صدور جواز از اختیارات قاضی آزادی‌ها و بازداشت به درخواست دادستان شهرستان و یا قاضی تحقیق پرونده است و در مورد تمدید استثنایی مدت در جرایم تروریستی صدور جواز تمدید براساس قانون صرفاً از اختیارات قاضی آزادی‌ها و بازداشت است. در مجموع عملکرد قانون‌گذار فرانسوی مؤید این مطلب است که هرچه بر مدت نگهداری تحت نظر افزوده می‌شود ضوابط و تشریفات صدور جواز تمدید مدت بیشتر می‌شود.

---

^۱ ماده ۷۱-۱۳۲ قانون جزای فرانسه مقرر می‌دارد «هر گروه متشکل با هر توافق مستقر به هدف ایجاد و فراهم نمودن یک یا چند جرم که یا یک یا چند فعل مادی را در بر می‌گیرد یک گروه یا باند سازمان یافته در معنای قانونی را ایجاد می‌کند.»

گفتار سوم: حقوق متهم در تحت نظر

به منظور رعایت حقوق اساسی متهم در این مرحله، مقرراتی در حقوق داخلی هر دو نظام حقوقی ایران و فرانسه وضع گردیده است. این مقررات در نظام حقوقی فرانسه به دلیل نگاه متفاوت آن به مقوله تحت نظر به تفصیل بیان گردیده است.

البته بخشی از این حقوق در لایحه آ.د.ک مورد توجه قرار گرفته و از رویه‌ای مشابه حقوق فرانسه تبعیت نموده است. هرچند که علیرغم اقتباس برخی حقوق متهم، لیکن آن‌گونه که در ادامه نیز خواهد آمد و در بحث تمدید مدت ملاحظه شد، به نظر می‌رسد تمامی ساز و کارهای قانونی موجود در مورد مرحله تحت نظر در جمیع جهات آن‌گونه که در قانون فرانسه آمده مورد توجه قرار نگرفته است.

ماده ۱-۶۳ آ.د.ک.ف مقرر می‌دارد «شخصی که در شرایط نگهداری تحت نظر قرار دارد فوراً توسط افسر پلیس قضایی یا تحت نظارت او توسط مأمور پلیس قضایی، به زبانی که برای او قابل فهم باشد، در صورت مقتضی به شیوه‌های مکتوب، مطلع می‌شود: ۱- از محل نگهداری تحت نظر خود و همچنین از مدت نگهداری و از تمدید یا تمدیدهایی که با آن مواجه خواهد شد.

۲- از ماهیت و زمان مفروض جرمی که مظنون به ارتکاب یا شروع به ارتکاب آن است.

۳- از اقدامی که می‌تواند از آن بهره‌مند شود شامل:

- حق اطلاع به یکی از نزدیکان و کارفرمای خود مطابق ماده ۲-۶۳

- حق معاینه توسط یک پزشک مطابق ماده ۳-۶۳

- حق همراهی یک وکیل، مطابق ماده ۱-۳-۶۳ و ۳-۴-۶۳

- در جلسات استماع، بعد از اظهار هویت خود، بیان اظهارات، پاسخ به سؤالات یا

امتناع از پاسخ.

بررسی تطبیقی مرحله تحت نظر در آیین دادرسی کیفری ایران و فرانسه..... ۴۱

.....»^۱ مشابه حقوق مذکور در لایحه آ.د.ک در مواد ۴۸، ۵۰ و ۵۱ با تفاوت‌هایی تصریح شده است. متأسفانه در قانون آ.د.ک مصوب ۱۳۷۸ حقوقی برای متهم در مرحله تحت نظر به صراحت تعریف نشده است.

الف - حق اطلاع از موضوع اتهام

در مورد اطلاع از موضوع اتهام اصل ۳۲ قانون اساسی ج.ا.ا مقرر داشته «...در صورت بازداشت، موضوع اتهام باید با ذکر دلایل بلافاصله کتباً به متهم ابلاغ و تفهیم شود...». ماده ۲۴ آ.د.ک مصوب ۱۳۷۸ در خصوص بازداشت ناشی از شرایط جرم مشهود مقرر می‌دارد «موضوع اتهام باید با ذکر دلایل بلافاصله کتباً به متهم ابلاغ شود...»

در وضعیت جرم غیر مشهود و جلب متهم ماده ۱۲۹ آ.د.ک.ا مقرر داشته «قاضی ... موضوع اتهام و دلایل آن را به صورت صریح به متهم تفهیم می‌کند آنگاه شروع به تحقیقات می‌نماید...»

مشابه این الزام قانونی در ماده ۵۳ لایحه آ.د.ک ذکر شده است. البته در این ماده صرفاً به ضابط دادگستری تکلیف شده تا علت تحت نظر قرار گرفتن و زمان آغاز و معرفی نزد مقام قضایی را در صورت مجلس درج و به امضاء یا اثر انگشت متهم برساند. در ماده ۵۲ لایحه نیز مقرر گردیده «هرگاه متهم تحت نظر قرار گرفت، ضابطان دادگستری مکلفند حقوق مندرج در این قانون در مورد شخص تحت نظر را به متهم تفهیم و به صورت مکتوب در اختیار وی قرار دهند و رسید دریافت و ضمیمه پرونده کنند.» با توجه به این مطلب، اطلاع رسانی به متهم از علت تحت نظر بایستی از ابتدای تحت نظر توسط ضابطین صورت گیرد. و این منطبق با اصل و قاعده است که متهم باید بلافاصله از اتهام خود آگاه شود. حق اطلاع فوری و دقیق از دلایل اتهام از این جهت

---

^۱ این شیوه بیان حقوق فرد تحت نظر در پی اصلاحات قانونی مورخ ۱۴ آوریل ۲۰۱۱ در قانون فرانسه مطرح شده و سابق بر این قانون‌گذار صرفاً در ماده مذکور شماره مواد را بیان نموده بود. ضمناً بندهای یک و دو (اطلاع از زمان) نیز در این اصلاحات اضافه گردیده است.

بررسی تطبیقی مرحله تحت نظر در آیین دادرسی کیفری ایران و فرانسه..... ۴۲

دارای اهمیت است که «متهم، از همان ابتدا برای دفاع و با احتمال سوءتفاهم از دستگیری خود، آمادگی لازم را پیدا کند.» (هاشمی، ۱۳۸۴، ص ۳۰۴) کمیته حقوق بشر^۱ در این زمینه اظهار نموده که بازداشت فرد تحت تدابیر امنیتی فوری، بدون ارایه هیچ‌گونه دلیل حاکی از موضوع شکایت علیه او نمی‌تواند کافی باشد.^۲ حق اطلاع موضوع اتهام در بند ۲ ماده ۹ میثاق بین المللی حقوق مدنی و سیاسی، بند ۲ ماده ۵ در رابطه با حق آزادی و امنیت و بند ۳ ماده ۶ کنوانسیون اروپایی حقوق بشر در خصوص حق برخورداری از یک دادرسی منصفانه، به آن پرداخته شده است. لذا از جهت اطلاع‌رسانی به متهم نسبت به موضوع اتهام در هر دو نظام حقوقی الزام وجود دارد لیکن در حقوق فرانسه همان‌گونه که در ماده مربوطه ذکر شد اطلاع‌رسانی فقط ماهیت جرم ارتكابی را در بر نمی‌گیرد بلکه شامل محل و مدت نگهداری، تمدیدهای احتمالی و زمان مفروض جرم ارتكابی نیز می‌شود. این اقدام قانون‌گذار فرانسوی را می‌توان در راستای الزامات کنوانسیون اروپایی حقوق بشر در جهت رعایت هرچه بهتر و دقیق‌تر یک دادرسی منصفانه ارزیابی نمود.

حق اطلاع از موضوع اتهام و دلیل دستگیری از حقوقی است که استثنایی در مورد آن وارد نشده است و می‌توان آن را از حقوق غیر قابل استثناء محسوب نمود. در قانون ایران فرانسه نیز استثنایی در این مورد مطرح نگردیده و ماده ۱-۶۳ سابق نیز آن را به طور مطلق بیان نموده است.

ب- حق اطلاع به نزدیکان

این حق در ماده ۱-۶۳ آ.د.ک.ف برخلاف حق اطلاع از موضوع اتهام به طور مطلق بیان نشده و با استثنایی مواجه است. براساس ماده ۲-۶۳ هر شخصی که در وضعیت

---

^۱ این کمیته مطابق ماده ۲۸ میثاق بین المللی حقوق مدنی و سیاسی تشکیل و وظیفه نظارت بر اجرای مقررات میثاق از سوی دولت‌ها را بر عهده دارد.

^۲ فریده طه و لیلا اشرفی، دادرسی عادلانه، تهران، نشر میزان، چاپ اول، ۱۳۸۶، ص ۵۰۵

بررسی تطبیقی مرحله تحت نظر در آیین دادرسی کیفری ایران و فرانسه.....۴۳

تحت نظر قرار دارد، می‌تواند، به درخواست خود، به وسیله تلفن یکی از نزدیکان خود را مطلع نماید. این اقدام به عنوان یک حق که فرد تحت نظر به اختیار خود می‌تواند از آن استفاده نماید شناخته می‌شود.

مشابه این حق در قانون آ.د.ک مصوب ۱۳۷۸ مطرح نشده است لیکن در لایحه آ.د.ک در ماده ۵۰ مقرر گردیده «شخص تحت نظر می‌تواند به وسیله تلفن یا هر وسیله ممکن دیگر، افراد خانواده یا آشنایان خود را از تحت نظر بودن آگاه کند و ضابطان نیز مکلفند مساعدت لازم را در این خصوص به عمل آورند...»

استفاده از حق مذکور در قانون فرانسه و در لایحه با استثناء مشابه مواجه گردیده است. در ماده ۲-۶۳ آ.د.ک.ف بعد از ذکر حق مذکور مقرر می‌دارد «اگر افسر پلیس قضایی به دلیل ضرورت‌های تحقیق، معتقد باشد که شخص مزبور نباید از چنین حقی استفاده کند، باید فوراً موضوع را به اطلاع دادستان شهرستان برساند تا در ارتباط با این موضوع تصمیم‌گیری نماید...» در لایحه آ.د.ک نیز تهیه کنندگان لایحه به این استثناء توجه نموده و در ادامه مقرر داشته که در صورتی که ضابطان بنا به ضرورت تحقیقات تشخیص دهند که فرد نباید از چنین حقی استفاده کند مراتب را جهت تصمیم مقتضی به اطلاع مقام قضایی می‌رسانند.

در هر دو متن قانون فرانسه و لایحه مفهوم ضرورت تعریف نشده است. و تشخیص آن در قانون فرانسه به افسر پلیس قضایی و در لایحه به ضابطان محول شده است. البته در قانون فرانسه مرجع تأیید این ضرورت دادستان شهرستان که مقامی بالاتر از قاضی تحقیق است می‌باشد لیکن در لایحه صرفاً به مقام قضایی اشاره شده است.

ج- حق معاینه پزشکی

در جهت رفع موانع ارتباطی شخص تحت نظر و حمایت بیشتر از اشخاص بازداشت شده یکی از تضمین‌هایی که راه را برای سوء رفتارهای مأموران مسدود

بررسی تطبیقی مرحله تحت نظر در آیین دادرسی کیفری ایران و فرانسه..... ۴۴

می‌کند درخواست فرد برای معاینات پزشکی است.^۱ حق مذکور در ماده ۳-۶۳ آ.د.ک.ف^۲ و ماده ۵۱ لایحه آ.د.ک.ف^۳ مورد توجه قرار گرفته است. در قانون آیین دادرسی کیفری مصوب ۱۳۸۷ اشارهای به این موضوع نشده است. این اقدام برای شخص تحت نظر یا یکی از بستگان وی در حالت عادی یک حق محسوب می‌شود که به درخواست خود می‌تواند مطالبه نماید.^۴ البته قانون‌گذار فرانسوی در کنار حق مذکور به دادستان شهرستان یا افسر پلیس قضایی این اختیار را داده است که در هر زمان نسبت به تعیین پزشک و معاینه شخص اقدام نماید.

همان‌گونه که سابقاً در ارتباط با تمدید مدت بیان شد، مدت نگهداری تحت نظر متناسب با جرم ارتكابی قابل افزایش است. آنگاه که مدت نگهداری تمدید می‌گردد قانون‌گذار فرانسه اقدام به معاینه پزشکی را به عنوان یک الزام قانونی مطرح نموده است. در این زمینه ماده ۸۸-۷۰۶ آ.د.ک.ف مقرر می‌دارد «...هنگامی که تصمیم به اولین تمدید گرفته می‌شود معاینه پزشکی توسط پزشک منتخب دادستان شهرستان، قاضی تحقیق یا افسر پلیس قضایی انجام می‌شود.....»

این الزام به معاینه پزشکی شخص تحت نظر ناظر به جرایم بانندی و سازمان یافته است. همان‌گونه که سابقاً ذکر شد تمدید مدت فوق العاده‌ای در مورد جرایم تروریستی در ماده ۱-۸۸-۷۰۶ آ.د.ک.ف نیز پیش بینی شده است. متناسب با این تمدید مدت که می‌تواند تا ۱۴۴ ساعت افزایش یابد نیز قانون‌گذار در جهت حفظ حقوق متهم

^۱ اردبیلی، همان، ص ۲۲۲

^۲ ماده ۳-۶۳ آ.د.ک.ف مقرر می‌دارد «هر شخص تحت نظر می‌تواند، به درخواست خود، توسط یک پزشک منتخب دادستان شهرستان یا پلیس افسر قضایی مورد معاینه قرار گیرد..... در هر زمان دادستان شهرستان یا افسر پلیس قضایی می‌تواند رأساً یک پزشک برای معاینه شخص انتخاب کند.»

^۳ ماده ۵۱ لایحه آ.د.ک.ف مقرر می‌دارد «بنا به درخواست شخص تحت نظر یا یکی از بستگان نزدیک وی، یکی از پزشکان به تعیین دادستان از شخص تحت نظر معاینه به عمل می‌آورد. گواهی پزشک در پرونده ثبت و ضبط می‌گردد.»

^۴ Gozzi-۲۰۰۳-p۱۱۲

بررسی تطبیقی مرحله تحت نظر در آیین دادرسی کیفری ایران و فرانسه..... ۴۵

و پیشگیری احتمالی از هرگونه اجبار، شکنجه یا تعرض جسمانی به متهم، الزام به معاینه پزشکی را مجدداً تکرار نموده است و در این زمینه مقرر نموده «...با انقضای مدت ۹۶ ساعت و ۱۲۰ ساعت... علاوه بر امکان معاینه پزشکی در ابتدای تحت نظر، از ابتدای هر یک از دو تمدید فوق العاده، معاینه پزشکی توسط پزشک منتخب دادستان شهرستان، قاضی تحقیق یا افسر پلیس الزامی است...»

در لایحه آ.د.ک با توجه به عدم پیش‌بینی تمدیدهای مدت در مورد نگهداری تحت نظر، در مورد الزام به معاینه پزشکی یا انجام معاینه در زمان‌های نگهداری در اماکن پلیس بیش از ۲۴ ساعت ساکت است و به این موضوع صرفاً به صورت یک حق برای متهم اشاره نموده است.

ه- حق همراهی وکیل

هر چند حضور وکیل مدافع در جلسه «رسیدگی دادگاه» و دفاع او از متهم سابقه‌ای نسبتاً طولانی دارد لیکن استفاده متهم از معاضدت وکیل، در جریان «تحقیقات مقدماتی» با تردیدهایی در طول تاریخ آیین دادرسی کیفری مواجه بوده است. طبق ماده ۱۸ از عنوان شانزدهم فرمان کیفری اوت ۱۶۷۰ فرانسه که نظام تفتیشی را در این کشور مقرر نمود: «متهمان هر که باشند باید با زبان خود سخن گویند؛ بدون حضور و استفاده از وکیل مدافع...»^۱ می‌توان در یک نگاه کلی همراهی وکیل با متهم را در سه مرحله از هم تفکیک نمود. ۱) همراهی وکیل و برخورداری از معاضدت حقوقی در مرحله نگهداری تحت نظر و در جریان جلسات استماع و بازجویی. ۲) حضور وکیل در جریان تحقیقات مقدماتی و در حضور بازپرس یا قاضی تحقیق. ۳) در مرحله محاکمه.

به طور کلی امروزه با توجه به گرایش سیستم‌های دادرسی در مرحله تحقیقات به سمت سیستم اتهامی، تساوی سلاح‌ها و ترافعی شدن رسیدگی، حضور وکیل و همراهی او با متهم در تمامی مراحل دادرسی کیفری به عنوان حق دفاع متهم، پذیرفته

^۱ محمد، آشوری، آیین دادرسی کیفری، جلد ۲، انتشارات سمت، ۱۳۸۹، ص ۳۸۱

بررسی تطبیقی مرحله تحت نظر در آیین دادرسی کیفری ایران و فرانسه.....۴۶

شده است. در این میان، در مرحله تحت نظر با توجه به ویژگی‌ها و شرایط حاکم بر آن که در مقدمه بحث نیز بدان اشاره شده، رعایت حقوق دفاعی متهم اهمیت بیشتری پیدا می‌کند. حق برخورداری از وکیل و بهره‌مندی از مشاوره و معاضدت حقوقی در این مرحله و در کل فرآیند دادرسی کیفری اکنون به عنوان یک حق مسلم و ثابت در سطح اسناد و معاهدات بین‌المللی شناخته می‌شود. در گزارش کمیته بین‌المللی صلیب سرخ آمده است که جلوگیری از حق انتخاب و مشورت با وکیل انتخابی یا هر وکیل دیگر، یکی از اساسی‌ترین تخلفات مربوط به حق دادرسی منصفانه در بسیاری از محاکمات جنایی پس از جنگ جهانی دوم بوده است.^۱ در بند C ماده ۶ کنوانسیون اروپایی حقوق بشر بر حق برخورداری از همراهی وکیل مدافع منتخب یا وکیل مجانی در صورت عدم تمکن مالی، تأکید دارد. براساس حقوق معاهدات بشر دوستانه یعنی کنوانسیون سوم ژنو حق مشورت کردن با وکیل تعیینی در محاکمات بین‌المللی از جمله مبارزات مسلحانه بین‌المللی غیر قابل عدول است.

در کنار حق مذکور متهم باید از حق ارتباط آزادانه با وکیل خود نیز بهره‌مند باشد. در این زمینه کمیته حقوق بشر سازمان ملل متحد و دادگاه‌های حقوق بشر منطق‌های بر اهمیت «ملاقات آزادانه» به عنوان جنبه ضروری حق دفاع تأکید نموده‌اند.^۲ اساس حق مذکور در هر دو نظام حقوقی ایران و فرانسه با تفاوت‌های متعدد پذیرفته شده است.^۳

در ارتباط با حق استفاده از وکیل در مرحله تحت نظر مقنن فرانسوی در ماده ۱-۶۳ آیین دادرسی کیفری به آن تصریح نموده است. ماده ۱۲۸ آ.د.ک مصوب ۱۳۷۸ در بخش

---

۱. سید حسن، هاشمی، «حق بردادرسی منصفانه در شرایط اضطراری (در اسناد بین‌المللی و ایران)»، رساله دکتری، دانشگاه آزاد واحد علوم و تحقیقات تهران، ۱۳۹۰، ص ۱۰

۲. هاشمی، همان، ص ۱۹۴

۳. اصل ۳۵ قانون اساسی ج.ا.ا. مقرر داشته «در همه دادگاه‌ها طرفین دعوی حق دارند برای خود وکیل انتخاب نمایند و اگر توانایی انتخاب وکیل را نداشته باشند باید برای آنها امکانات تعیین وکیل فراهم گردد.»

بررسی تطبیقی مرحله تحت نظر در آیین دادرسی کیفری ایران و فرانسه.....۴۷

«بازجوئی واخذ تأمین» مقرر می‌دارد: «متهم می‌تواند یک نفر وکیل همراه خود داشته باشد. وکیل متهم می‌تواند بدون مداخله در امر تحقیق پس از خاتمه تحقیقات مطالبی را که برای کشف حقیقت و دفاع از متهم یا اجرای قوانین لازم بداند به قاضی اعلام نماید. اظهارات وکیل در صورت جلسه منعکس می‌شود.....»

با توجه به قانون آیین دادرسی کیفری ۱۲۹۰ و رویه عملی موجود، حق مذکور صرفاً ناظر به تحقیقات مقدماتی است که در دادسرا انجام می‌پذیرد و قانون‌گذار در حال حاضر در ارتباط با استفاده از وکیل در مرحله تحت نظر ساکت است.

در لایحه آ.د.ک این نقص برطرف گردیده و تهیه کنندگان متن به این مهم توجه نموده‌اند. در قانون فرانسه در مرحله تحت نظر در خصوص همراهی وکیل مقررات نسبتاً مفصلی وضع گردیده^۱ و همان‌گونه که در ادامه بدان پرداخته خواهد شد این حق با استثنائاتی مواجه گردیده است که مشابه آن در برخی موارد در لایحه آیین دادرسی کیفری نیز مشاهده می‌شود.^۲

۱- تأخیر استثنایی حضور وکیل مدافع در جلسات استماع

تا قبل از اصلاحات قانونی ۲۰۱۱ در بحث تحت نظر در قانون فرانسه^۳ حق همراهی وکیل از اولین جلسات استماع با شخص مظنون^۴ وجود داشت. در اصلاحات اخیر حق مذکور با استثنائاتی مواجه شده است. ماده ۱-۳-۶۳ آ.د.ک.ف در تأیید قاعده کلی یعنی حق همراهی وکیل مقرر می‌دارد «از ابتدای نگهداری تحت نظر شخص می‌تواند همراهی یک وکیل را درخواست نماید.....»

^۱ مواد ۱-۳-۶۳ تا ۳-۴-۶۳ آ.د.ک.ف به موضوع حق همراهی وکیل در مرحله نگهداری تحت نظر اختصاص دارد.

^۲ کمیسیون اروپایی حقوق بشر معتقد است که بعضی از محدودیت‌ها در حق مشورت با وکیل انتخابی جهت حذف خطر تبانی در شرایط استثنایی مجاز خواهد بود. (Krocher-Moller - ۱۹۸۲)

^۳ LOI n° ۲۰۱۱-۳۹۲ du ۱۴ avril ۲۰۱۱ relative à la garde à vue

^۴ موضوع استماع با بازپرسی متفاوت است. افسر پلیس قضایی صرفاً حق استماع فرد را دارد. بازپرسی از طرف بازپرس پرونده صورت می‌گیرد.

بررسی تطبیقی مرحله تحت نظر در آیین دادرسی کیفری ایران و فرانسه..... ۴۸

در ادامه ماده ۴-۶۳ مقرر می‌دارد «وکیل تعیینی می‌تواند در شرایطی که محرمانه بودن مذاکرات آن‌ها تضمین گردد با شخص تحت نظر ملاقات نماید. مدت ملاقات نمی‌تواند از سی دقیقه تجاوز نماید...» در صورت تمدید مدت تحت نظر این حق با همان شرایط تجدید می‌شود. تنها تفاوت اساسی این ماده با ماده ۴۸ لایحه آ.د.ک ایران در مدت ملاقات وکیل با شخص تحت نظر است که در لایحه این مدت حداکثر یک ساعت تعیین گردیده است. ماده ۴۸ لایحه مقرر نموده «با شروع تحت نظر قرارگرفتن، متهم می‌تواند تقاضای حضور وکیل نماید. وکیل باید با رعایت و با توجه به محرمانه بودن تحقیقات و مذاکرات، با شخص تحت نظر ملاقات نماید و وکیل می‌تواند در پایان ملاقات با متهم که نباید بیشتر از یک ساعت باشد، ملاحظات کتبی خود را برای درج در پرونده ارایه دهد.»

در حقوق فرانسه بعد از تعیین میزان اختیارات وکیل در این مرحله، ماده ۲-۴-۶۳ که از ابداعات قانون ۱۴ آوریل ۲۰۱۱ است، برخلاف سابق به استثناء مهمی در تأخیر حضور وکیل در جلسات استماع یا مواجهه پرداخته است:

بر اساس ماده مذکور «شخص تحت نظر می‌تواند درخواست نماید که در جلسات استماع و مواجهات یک نفر وکیل او را همراهی نماید. در این حالت، اولین جلسه استماع قبل از گذشت مدت ۲ ساعت از زمان اعلام حق همراهی وکیل، بدون حضور وکیل انتخابی یا وکیل تعیینی از سوی کانون وکلا نمی‌تواند شروع گردد. در جریان جلسات استماع یا مواجهات، وکیل می‌تواند یادداشت برداری نماید...» تا اینجا بر قاعده کلی یعنی حق حضور وکیل تصریح شده است. در صورت گذشت مدت مذکور و عدم حضور وکیل، جلسه استماع شروع می‌گردد. در صورت حضور وکیل در این فاصله زمانی در محل نگهداری تحت نظر، به درخواست شخص تحت نظر جلسه استماع متوقف می‌گردد و وکیل می‌تواند بر اساس تشریفات قانونی، اسناد موجود در پرونده را ملاحظه نماید. در صورت عدم چنین درخواستی از سوی شخص، وکیل مربوطه صرفاً در جلسه استماعی که در جریان است حضور می‌یابد.

بررسی تطبیقی مرحله تحت نظر در آیین دادرسی کیفری ایران و فرانسه.....۴۹

در ادامه در مقام بیان استثنایی بر این حق مقرر گردیده «هنگامی که ضرورت‌های تحقیق ایجاب نماید که یک جلسه استماع فوری برگزار شود، دادستان شهرستان می‌تواند طی یک دستور کتبی و موجه، براساس درخواست افسر پلیس قضایی مجوز برگزاری جلسه استماع بدون انتظار گذشت مدت مذکور (۲ساعت) را صادر نماید...» این مطلب بدان معناست که در این حالت با مجوز دادستان شهرستان، افسر پلیس قضایی می‌تواند جلسه استماع با شخص مظنون را بدون انتظار سپری شدن مدت ۲ساعت و فوراً برگزار نماید. اما این محرومیت از حق حضور وکیل نامحدود نیست. در ماده مذکور برای این محرومیت بازه زمانی مشخص و شرایطی را مقرر نموده است. بر این اساس این محرومیت باید «با توجه به شرایط ویژه تحقیق، یا برای حسن جریان تحقیقات در جمع‌آوری و حفظ ادله، یا برای پیشگیری از یک تعرض قریب الوقوع به اشخاص، اجتناب ناپذیر باشد. دادستان شهرستان نمی‌تواند حضور وکیل در جلسات استماع یا مواجهات را بیش از حداکثر ۱۲ ساعت به تأخیر اندازد...» مقنن برای تصمیم دادستان شهرستان یا قاضی آزادی‌ها و بازداشت در تأخیر حق مذکور، شرایط محدود کننده‌ای را وضع نموده است. در ادامه به منظور جلوگیری از اختلال در روند تحقیقات پلیس در مرحله تحت نظر و با توجه به شدت جرم ارتكابی و تبعات آن، با یک استثناء دیگر، محرومیت از حق حضور وکیل را تا ۲۴ ساعت قابل تمدید دانسته است. بر این اساس در ادامه در همین ماده قانونی آمده است «هنگامی که شخص به دلیل یک جنایت یا جنحه با مجازات حبس مساوی یا بیشتر از ۵سال، در تحت نظر به سر می‌برد، قاضی آزادی‌ها و بازداشت می‌تواند به درخواست دادستان شهرستان، مدت حضور وکیل را به بیش از ۱۲ ساعت و حداکثر تا ۲۴ ساعت به تأخیر اندازد. مجوزهای دادستان شهرستان و قاضی آزادی‌ها و بازداشت در هر دو حالت باید کتبی و موجه و مستند به شرایط مصرح در ماده و متناسب با شرایط ناشی از جرم ارتكابی باشد. چنانچه مطابق شرایط پیش بینی شده دستور تأخیر حضور وکیل از سوی دادستان شهرستان یا قاضی آزادی‌ها و بازداشت صادر گردیده باشد، می‌توان برای همان مدت محرومیت، وکیل را از بررسی

بررسی تطبیقی مرحله تحت نظر در آیین دادرسی کیفری ایران و فرانسه..... ۵۰

و ملاحظه صورت جلسات استماع شخص تحت نظر محروم نمود.»

نکات کلی که از ماده مذکور می‌توان استخراج نمود شامل موارد ذیل است:

- ۱- درخواست حضور وکیل از اولین جلسه استماع و مواجهه به عنوان یک حق و قاعده عمومی در جهت تضمین یک دادرسی منصفانه شناخته شده است.
- ۲- هرگونه تأخیر در اجرای حق مذکور به عنوان یک امر استثنایی قلمداد شده و نیازمند توجیه قوی و محکم است.

۳- قانون‌گذار فرانسه در ماده مذکور زمان به تأخیر افتادن حضور وکیل را در دو بازه زمانی تا ۱۲ و ۲۴ ساعت تفکیک نموده و افزایش مدت تأخیر را با محدودیت‌های بیشتر مواجه نموده است. تأخیر تا ۱۲ ساعت از اختیارات دادستان شهرستان است لیکن تأخیر تا ۲۴ ساعت صرفاً در اختیار قاضی آزادی‌ها و بازداشت که از نظر حیطه اختیارات نسبت به دادستان شهرستان دارای اختیارات ویژه است، می‌باشد.

۲- تأخیر استثنایی در حق ملاقات متهم با وکیل مدافع در جرایم خاص

حق ملاقات با وکیل از ابتدای دستگیری و بازداشت به عنوان یک حق اساسی برای شخص مظنون در اسناد بین‌المللی تصریح گردیده است. اصول اساسی راجع به نقش وکلا و اصل ۱۷ در مجموعه اصول مربوط به حمایت از همه اشخاص تحت هرگونه بازداشت یا زندان، به طور مشخص مقرر می‌کند هنگامی که شخصی دستگیر یا بازداشت می‌شود باید فوراً از حق بهره‌مندی از معاضدت حقوقی به انتخاب خود، آگاه گردد.^۱

در حقوق فرانسه که لایحه آ.د.ک ایران نیز تا حدودی از آن پیروی نموده است حق ملاقات با وکیل در برخی جرایم محدود گردیده است. در این زمینه ماده ۸۸-۷۰۶ آ.د.ک.ف مقرر می‌دارد «.....با نقض مواد ۴-۶۳ و ۲-۴-۶۳ چنانچه شخص به دلیل یکی

---

^۱. Body of Principles for the Protection of All Persons under Any Form of Detention or Prison, UNGeneral Assembly Resolution ۴۳/۱۷۳, Dec. ۹, ۱۹۹۸, (فضائلی، ۱۳۸۷، ص ۳۷۵)

بررسی تطبیقی مرحله تحت نظر در آیین دادرسی کیفری ایران و فرانسه..... ۵۱

از جرایم مندرج در ماده ۷۳-۷۰۶^۱ تحت نظر قرار گرفته باشد، مداخله وکیل می‌تواند با اتخاذ تصمیمی مبتنی بر شرایط خاص تحقیق، ناشی از جمع‌آوری یا بررسی دلایل، یا به دلیل پیشگیری از تعرض به اشخاص، برای حداکثر ۴۸ ساعت، و چنانچه جرم ارتكابی مربوط به بندهای ۳ یا ۱۱ ماده ۷۳-۷۰۶^۲ باشد، برای حداکثر ۷۲ ساعت به تعویق افتد...»

با توجه به عبارات ماده، تأخیر در حق ملاقات با وکیل جنبه الزام‌آور نداشته و تنها در صورت وجود دستور مقام قضایی این امر امکان پذیر است. ضمناً بر اساس ماده مذکور محرومیت از حق ملاقات با وکیل تا ۲۴ ساعت از اختیارات دادستان شهرستان است که می‌تواند رأساً یا با درخواست افسر پلیس قضایی تصمیم‌گیری نماید و برای مدت بیش از ۲۴ ساعت، از اختیارات قاضی آزادی‌ها و بازداشت که از نظر سلسله مراتب قضایی بالاتر از دادستان شهرستان است می‌باشد که با درخواست دادستان شهرستان تصمیم‌گیری می‌نماید.

مشابه تأخیر استثنایی مذکور در حق ملاقات با وکیل در لایحه آ.د.ک ایران پیش بینی شده است. براساس تبصره ماده ۴۸ لایحه «اگر شخص به علت اتهام ارتكاب یکی از جرایم سازمان یافته و یا جرایم علیه امنیت داخلی یا خارجی کشور، سرقت و مواد مخدر و روان گردان و جرایم موضوع بندهای (الف) (ب) و (پ) ماده (۳۰۲) این قانون^۳ تحت نظر قرار گرفته باشد، تا یک هفته پس از شروع تحت نظر قرار گرفتن امکان ملاقات با وکیل ندارد.»

البته تهیه کنندگان لایحه بدون تفکیک در جرایم تبصره مذکور، به طور کلی مدت یک هفته را به عنوان مدت محرومیت از حق ملاقات با وکیل تعیین نموده‌اند. بر این

^۱ شامل جنحه‌ها و جنایات باندى و سازمان یافته است.

^۲ بند ۳ شامل جنایات و جنحه‌های قاچاق مواد مخدر و بند ۱۱ شامل جنایات و جنحه‌های سازنده اعمال تروریستی است.

^۳ جرائم موجب مجازات سلب حیات، حبس ابد، قطع عضو و جنایات عمدی علیه تمامیت جسمانی با میزان ثلث ديه کامل یا بیش از آن.

بررسی تطبیقی مرحله تحت نظر در آیین دادرسی کیفری ایران و فرانسه..... ۵۲

اساس، این محرومیت موقت از حق ملاقات با وکیل در لایحه جنبه الزام آور دارد. محرومیت حضور وکیل پیش بینی شده در تبصره ماده ۱۲۸ قانون آ.د.ک مصوب ۱۳۷۸ را می توان با استثنائات فوق الذکر از جهاتی مشابه دانست. بر اساس تبصره مذکور «در مواردی که موضوع جنبه محرمانه دارد یا حضور غیر متهم به تشخیص قاضی موجب فساد گردد و هم چنین در خصوص جرایم علیه امنیت کشور، حضور وکیل در مرحله تحقیق با اجازه دادگاه خواهد بود.» البته این محرومیت به دلایلی چند با استثناء مذکور در قانون فرانسه و لایحه پیشنهادی تفاوت اساسی دارد:

۱- این محرومیت می تواند کل مرحله تحقیقات مقدماتی را در برگیرد.
۲- در بیان مصادیق محرومیت عباراتی هم چون «جنبه محرمانه» یا «موجب فساد» به تشخیص قاضی به کار رفته که عملاً نامعین و مبهم است و بر گستره محرومیت می افزاید.

۳- این محرومیت مغایر با قوانین دیگر از جمله بند ۳ ماده واحده قانون احترام به آزادی های مشروع و حفظ حقوق شهروندی در تکلیف محاکم و دادرها به رعایت حقوق دفاعی متهم و تمهید فرصت لازم جهت استفاده از وکیل مدافع، بدون قید و شرط و نیز بند دال ماده ۱۴ میثاق بین المللی حقوق مدنی و سیاسی مصوب مجلس (۱۳۵۴) در تکلیف به حق برخورداری از وکیل است.

به همین دلیل است که برخی وجود تبصره مذکور را در واقع در جهت تحدید حق دفاع متهم و اضرار به آن و ممانعت از برگزاری یک دادرسی عادلانه قلمداد نموده اند.^۱

د- حق اظهار نظر و سکوت

چهارمین حقی که متهم می تواند از آن بهره مند شود و در قانون فرانسه، افسر پلیس قضایی یا پاسبان پلیس قضایی تحت نظارت او موظف است نسبت به آن به متهم اطلاع رسانی نماید حق اظهار نظر، پاسخ به سؤالات یا سکوت در برابر سؤالات است. این

---

^۱. آشوری، همان، ص ۱۴۳

بررسی تطبیقی مرحله تحت نظر در آیین دادرسی کیفری ایران و فرانسه.....۵۳

حق از اصل کلی ممنوعیت اجبار اشخاص به اقرار که در اصل سی و هشتم قانون اساسی ج.ا.ا نیز به آن تصریح شده است و از اصل برائت نشأت می‌گیرد. بند ۱ ماده ۵۵ اساسنامه دیوان کیفری بین‌المللی مقرر می‌نماید که این حق باید به هر شخص تحت تحقیق داده شود.^۱

بدیهی است سکوت مظنون به مقتضای اصل برائت نباید تنها دلیل مجرمیت او تلقی گردد.

ماده ۱-۱۳۳.د.ک.ف در مقام بیان حق مذکور، به حق بیان اظهارات، پاسخ به سؤالات و سکوت در برابر سؤالات صراحت دارد. لذا عملاً این حق محدود به حق سکوت نیست و فرد تحت نظر حق دارد که بعد از بیان هویت خود^۲ به بیان اظهارات و نظرات خود، پاسخ به سؤالات مطروحه (که نبایستی این سؤالات خارج از چهارچوب موضوع اتهام باشد) و سکوت در برابر آن بپردازد.

نسبت به حق مذکور هیچگونه استثنایی در قانون آ.د.ک فرانسه مشاهده نمی‌شود و این مطلب از متن ماده مذکور مشخص می‌گردد که برخلاف حقوق دیگر که به مواد قانونی مربوطه ارجاع شده است لیکن در مورد این حق مانند حق مربوط به اطلاع از محل، مدت و تمدیدهای احتمالی مدت نگهداری به طور مطلق بیان شده و تحدیدی در مورد آن وجود ندارد.

نکته دیگر قابل ذکر در مورد این حق این مطلب است که در اینجا علاوه بر حق مذکور افسر پلیس قضایی از ابتدای تحت نظر موظف به اطلاع رسانی در مورد آن به شخص تحت نظر است. در مورد تکلیف قضات یا ضابطین قضایی در اطلاع رسانی به متهم یا مظنون در ارتباط با حق سکوت قانون ایران ساکت است. در لایحه آ.د.ک در

---

^۱ مصطفی، فضایی، دادرسی عادلانه (محاکمات کیفری بین‌المللی)، چاپ اول، انتشارات شهر دانش، ۱۳۸۷،

^۲ از مفاد ماده مذکور چنین بر می‌آید که فرد تحت نظر در بیان هویت خود حق سکوت نداشته و ملزم به معرفی هویت خود می‌باشد.

بررسی تطبیقی مرحله تحت نظر در آیین دادرسی کیفری ایران و فرانسه..... ۵۴

ماده ۱۹۵ لایحه مقرر گردیده «بازپرس پیش از شروع به تحقیق با توجه به حقوق متهم به وی اعلام می‌کند مراقب اظهارات خود باشد. سپس موضوع اتهام و ادله آن را به شکل صریح به او تفهیم می‌کند و به او اعلام می‌کند که اقرار یا همکاری مؤثر وی می‌تواند موجبات تخفیف مجازات او را در دادگاه فراهم سازد. و آن‌گاه شروع به پرسش می‌کند. پرسش‌ها باید مفید، روشن، مرتبط با اتهام و در محدوده آن باشد. پرسش تلقینی یا همراه با اغفال، اکراه و اجبار متهم ممنوع است.»

در ادامه در ماده ۱۹۷ مقرر گردیده «متهم می‌تواند سکوت اختیار کند. در این صورت مراتب امتناع وی از دادن پاسخ یا امضاء اظهارات در صورت مجلس قید می‌شود.» براین اساس از سوی تهیه‌کنندگان متن لایحه تذکر به متهم مبنی بر برخورداری از تخفیف در دادگاه در صورت اقرار، مهم‌تر از تفهیم حق سکوت به متهم بوده و به نوعی آن را بیشتر به نفع جامعه دانسته‌اند.

علیهذا در متن لایحه به صراحت در مورد حق سکوت و تکلیف ضابط دادگستری به تفهیم آن به متهم در وضعیت تحت نظر صحبت نشده و دو ماده فوق‌الذکر نیز عملاً مربوط به شروع تحقیقات و اولین جلسات بازجویی از سوی قاضی تحقیق است.

نتیجه‌گیری

از مجموع مطالب مطرح شده و توجه به مواد قانونی موجود در قانون آ.د.ک ایران و قانون آیین دادرسی کیفری فرانسه و اصلاحات اخیر آن و لایحه آ.د.ک که مراحل تصویب خود را پشت سر می‌گذارد نکات و موارد ذیل قابل استنتاج است:

۱- تشریفات قانونی و ضوابط مقرر در بحث تحت نظر در قانون فرانسه در مقایسه با قانون فعلی ایران بسیار گسترده است. چنین به نظر می‌رسد که قانون‌گذار ایرانی این مدت را نه به عنوان یک مرحله دادرسی کیفری، بلکه صرفاً در حد دوره زمانی حد فاصل دستگیری و معرفی نزد مقام قضایی دانسته و بدی دلیل ضرورتی به تعریف حقوق مشخص برای متهم در آن ندیده است. البته در رویه قضایی با تصمیم مقام

بررسی تطبیقی مرحله تحت نظر در آیین دادرسی کیفری ایران و فرانسه..... ۵۵

قضایی فرد ممکن است برای مدتی بیش از ۲۴ ساعت، برای تکمیل تحقیقات نزد ضابطین قضایی نگهداری شود. در لایحه آ.د.ک تا حدودی ضوابطی مشخص برای این مرحله در نظر گرفته شده است.

۲- در حقوق فرانسه مدت نگهداری فرد در تحت نظر، به صورت یک مرحله مهم در فرآیند دادرسی کیفری در نظر گرفته شده است. به منظور رعایت حقوق دفاعی متهم و از طرفی ملاحظه منافع عمومی جامعه، قواعد و استثنائات متعددی در این مرحله تعیین گردیده است. اصلاحات قانونی ۱۴ آوریل ۲۰۱۱ که در این تحقیق بدان پرداخته شد گویای تحولات فراوان و نگاه ویژه مقنن فرانسوی به این مرحله از دادرسی کیفری است. گرایش قانون‌گذار به سمت اعمال محدودیت‌ها و استثنائات بیشتر در مقابل قواعد عمومی و مسلم، همچون تمدیدهای استثنایی و مکرر مدت نگهداری تحت نظر و محرومیت‌های موقت متهم از برخی حقوق، می‌تواند دلیلی بر گرایش امنیت محوری قانون‌گذار باشد. البته در کنار وضع استثنائات متعدد، قانون‌گذار فرانسوی سعی نموده تا با وضع تشریفات و تعیین قیود مشخص و محدودکننده، مانع سوء استفاده و تضییع حقوق متهم گردد.

۳- تدوین کنندگان لایحه آ.د.ک به خلأهای قانونی موجود در بحث تحت نظر در قانون فعلی آیین دادرسی کیفری توجه داشته و تلاش نموده‌اند تا با بهره‌گیری از نظام قانونی کشورهای مختلف از جمله فرانسه آن را برطرف نمایند. مطالعه و تطبیق مواد مرتبط (که در واقع می‌توان گفت جمعاً ۶ ماده به طور مستقیم به این موضوع اختصاص یافته)، مؤید این مطلب است که جزییات فراوانی از جمله در مدت حداقل و حداکثر نگهداری تحت نظر و برخی حقوق متهم در این مدت و استثنائاتی که نسبت به پاره‌ای از این حقوق وضع گردیده مغفول مانده است.

منابع

۱. آشوری، محمد، آیین دادرسی کیفری، جلد ۲، انتشارات سمت، ۱۳۸۹
۲. اردبیلی، محمد علی، علوم جنایی (مجموعه مقالات در تجلیل از استاد دکتر محمد آشوری)، «نگهداری تحت نظر»، انتشارات سمت، تهران، ۱۳۸۳
۳. بوریکان ژاک، آن ماری سیمون، ترجمه عباس تدین، آیین دادرسی کیفری، ۱۳۸۹
۴. تدین، عباس، قانون آیین دادرسی کیفری فرانسه، تهران، انتشارات خرسندی، ۱۳۹۱
۵. طه فریده و لیلا اشرافی، دادرسی عادلانه، تهران، نشر میزان، چاپ اول، ۱۳۸۶
۶. فضائلی، مصطفی، دادرسی عادلانه (محاكمات کیفری بین المللی)، چاپ اول، انتشارات شهر دانش، ۱۳۸۷، تهران
۷. متین، احمد، (بی تا) مجموعه رویه قضایی (قسمت کیفری)، تهران، چاپخانه آفتاب
۸. میرزایی، علیرضا، محشی قانون آیین دادرسی کیفری، تهران، انتشارات بهنامی، ۱۳۸۶
۹. هاشمی، سید محمد، حقوق بشر و آزادی‌های اساسی، تهران نشر میزان، چاپ اول، ۱۳۸۴
۱۰. هاشمی، سید حسن، «حق بردادرسی منصفانه در شرایط اضطراری (دراسناد بین المللی و ایران)»، رساله دکتری، دانشگاه آزاد واحد علوم و تحقیقات تهران، ۱۳۹۰
۱۱. Krocher and Moller v. Switzerland, European Commission on Human Rights, ۴۳ DR ۳۴۲۵ (۱۹۸۲), no ۸۶۷۳/۷۸
۱۲. Gozzi, Marie-Hélène, LETERRORISM, édition ellipses, paris ۲۰۰۳
۱۳. S, Guinchartet J, Buisson, Procédure pénale; ۴^{ème} édition, paris, édition Litec, ۲۰۰۸
۱۴. Code de Procédure Pénale Français
۱۵. Code Pénal Français
۱۶. <http://www.legifrance.gouv.fr>
۱۷. <http://rc.majlis.ir>

